

Magyar nyelvemlék a XVI. század elejéről a Bajor Nemzeti Könyvtárban

1. A „Cod. Graec. Monac. 582 a” jelzetű görög kézirat. – A Bajor Állami Könyvtár „Cod. Graec. Monac. 582 a” jelzetű görög kéziratának 114. lapja magyar nyelvű szöveget tartalmaz, melyet Haader Leával, a nyelvemlék első nyelvészeti szempontú ismertetőjével egyetértésben „Münchener emlék”-nek nevezünk (l. jelen folyóiratszámunk következő tanulmányát). A kézirat teljes értékű paleográfiai és kodikológiai leírására azért nem vállalkozunk, mert a müncheni görög kódexeket KERSTIN HAJDÚ dolgozza fel, katalógusának első kötete 2003-ban jelent meg.¹ A magyar szövegek közlése során a kódex rövid formai és tartalmi áttekintése azonban indokoltnak látszik (A 114. lap fotója – recto és verso – tanulmányunk 149–50. lapján látható.). – A kézirat anyaga

---

¹ KERSTIN HAJDÚ, *Codices Graeci Monacenses 110–180*. Harrassowitz, Wiesbaden, 2003. 418 (Catalogus codicum manu scriptorum Bibliothecae Monacensis. T. 2, Katalog der griechischen Handschriften der Bayerischen Staatsbibliothek München. Bd. 3. A következő kötetek egyikében várható a „mi” kéziratunk leírása. – Kiemelt köszönet illeti GEORG NICOLAUS KNAUER professzort (University of Pennsylvania, School of Arts and Sciences, Department of Classical Studies; Philadelphia), aki a magyar vendégszövegek sorsát a szívéen viselte és közlésüket kezdetől fogva támogatta; a kéziraatra vonatkozó adatok egy része tőle származik. DIETER KUDORFER, az Abteilung für Handschriften und Seltene Drucke vezetője és KERSTIN HAJDÚ jóindulatú támogatása mellett TUSKÉS GÁBORNak (Budapest) tartozom köszönettel. – Dolgozatom a T 43240 számú OTKA támogatás segítségével készült.

papír, kötése világos disznóbőr, vaknyomásos díszítéssel, eredeti, XVI. század elejei állapotában. Egy csat nyomai látszanak. A kötet mérete: 170×115 mm; a nagyon változó méretű írástükör átlagosan: 155×100 mm. Lapjainak száma: I–II, 266. Az első két fólión egy méretében valamivel kisebb tartalomjegyzék található, amelyet Ignaz Hardt¹ ragasztott be a f. III-ként jelölt (valójában f. 1r) oldalra; a különféle nyelvű vendégszövegeket Hardt egyébként nem említi. A kézirat lapszámozása feltehetően abból az időből származik, amikor még az ebersbergi jezsuita könyvtár állományában volt a f. 1r alján lévő possessorbejegyzés szerint: „Residentiae Societatis Jesu Eberspergae, 1596.”

A) A kézirat tartalma. – A kötettel elsőként GEORG NICOLAUS KNAUER professzor foglalkozott Johannes Reuchlinnak Homérosz *Batrachomyomachia* fordításáról 1996-ban megjelent cikkében, ahol behatóan ismerteti e kódexet. Tartalmi áttekintésünk elejére kívánczik egyik fontos megállapítása, hogy a kódex túlnyomó részben 1495 és 1512–1513 között nyomtatásban már megjelent írásk másolatait tartalmazza (KNAUER, *Iter per miscellanea: Homer’s Batrachomyomachia and Johannes Reuchlin*. In: *The Whole book. Cultural Perspectives on the Medieval Miscellany*. Ed. S. G. NICHOLS – S. WENZEL. Ann Arbor, Michigan, 1996. 28–35). Rögtön kéziratunk első tekintélyes szövegegysége, Johannes Crastonus piacenzai kármelita szerzetes „*Lexicon Graeco-Latinum*”-a (f. 1–93) is másolat korábbi nyomtatványból. A f. 93r alján egy évszám látható, aminek utolsó száma talán „3”: 1483. Lehet, hogy véletlen egybeesés, de Crastonus szótára 1476 után 1483-ban jelent meg másodjára. KNAUER megállapításai szerint a művek egy részéhez Johannes Reuchlin könyvei szolgáltak forrásul (KNAUER i. m. 33). Conradus Celtistől származó idézetek (f. 93r–v) után a másodjára is f. 93 rektónak paginált oldal felső részén az olasz szöveg alatt egy huszonegy soros, nagyon apró betűs francia betétre hívja fel az olvasó figyelmét a scriptor a jobb margón egy rövid megjegyzéssel: „*Oratio dominica Gallice scripta*”. Latin és német tükörfordítás nélkül, csak franciául olvashatjuk a Miatyánkot, Üdvözlégyet, a Hiszekegyet és a Tízparancsolatot (arab számokkal megszámozva). Az Ave Maria a rövidebb változatban van meg itt: „*Je te salue Marie de grace pleine, nostre seigneur est avec toi. Benoiste es entre le femines.*” Ez a scriptor feltételezésünk szerint anyanyelvén írhatta le a szöveget, határozott tollvezetéssel, javítások nélkül, hibátlanul. A magyar szövegrészben később bemutatandó javítások, bizonytalanságok láttán ezt nehezen tudnánk elképzelni egy nem francia anyanyelvű scriptorról. A f. 94–111v között az „*Introito e porta*”, Adam von Rottweil olasz–német szótárának nem teljes másolata kapott helyet, majd Nicolaus Perottus „*Rudimenta grammatices*”-éből található részlet (szintén nyomtatványból másolat), ennek subscriptója szerint 1468. október 29-én, Viterbóban keletkezett a mű (f. 112r–113v). Az oldal alján maradt üres helyet ismeretlen nyelvű (török?) szövegek, ismert latin *proverbium* és egy olasz nyelvű sor tölti ki.

A f. 114r első 33 sorát nem liturgikus lengyel szövegrész foglalja el, a beszédgyakorlatokban utalással a német és a cseh nyelvre: „*scis teutonicum*” (3. sor), „*nescio bohemicum*” (4. sor), „*Ego modicum scio loqui polonice, teutonice, bohemice*” (27. sor), szá-

¹ f. I–II; Ignaz Hardt (1749–1811) volt az első, aki a müncheni görög kéziratokat katalogizálta, vö. HAJDÚ, *Gräzistik/Byzantinistik*. In: *Lebendiges Büchererbe. Säkularisation, Mediatisierung und die Bayerische Staatsbibliothek. Eine Ausstellung der Bayerischen Staatsbibliothek*. München, 2003. 132–3; továbbá: HAJDÚ, *Katalog der griechischen Handschriften der Bayerischen Staatsbibliothek München*. Band 10, 1: *Die Sammlung griechischer Handschriften in der Münchener Hofbibliothek bis zum Jahr 1803. Eine Bestands-geschichte der Codices graeci Monacenses 1–323 mit Signaturenkonkordanzen und Beschreibung des Stephanus-Katalogs (Cbm Cat. 48)*. Harrassowitz, Wiesbaden, 2002. 89–90.

mok (31–33. sor). Vízszintes vonallal elválasztva a 34–46. sorban cigány szöveg olvasható, mindenesetre nyelvmester itt is van: 39. sor: „volumus libenter bibere vinum”, 42. sor: „da mihi pecuniam”, a következő sortól a számok olvashatók.

A f. 114r alján kezdődő alig négy soros magyar vendégszöveg az egész f. 114v-n folytatódik: erről KNAUER professzor 1999. június 14-én kelt levelében tájékoztatott, és egyúttal elküldte a magyar vendégszövegeket tartalmazó oldalak másolatait, valamint a számára teljesen ismeretlen magyar szavak első átírási kísérletét. A szövegeket alább közöljük és néhány vonatkozásban tartalmi magyarázatukra is kísérletet teszünk. A magyar szövegrészeket a nyolcadik, hét dupla lapból álló füzet utolsó, üresen maradt lapjára írták be. A kusza verzó oldal áttekinthetőségének javítására a scriptor határolóvonalakat alkalmazott. Ebből és az írásképp összevisszaságából fel lehet tételezni, hogy a bejegyzések talán nem egyszerre kerültek a kéziratba.

Nyilván a tartalmi hasonlóság miatt ragasztották a 115. fóliót utólag, de még a paginálás előtt a f. 116 rektójára, közel a gerinchez. Verzó oldala üres. A f. 115r-n török vendégszöveg található (1–36. sor: *Miatyánk, Üdvözlégy és a Credo* [1–25. sor], a zsolozsmára utaló *versus* és *responsum*: „*Deus in adiutorium meum intende; Domine ad adiuuandum me festina*” és török-latin nyelvmester [26–36. sor]. Török szöveg található még a *Cod. Graec. Monac. 323, 217v–219 is*, cf. KNAUER i. m. 34). A f. 116r-n a kortárs *Lilius Gregorius Giraldu*s (itt: *Ziraldus*) nevével találkozunk, ehhez KNAUER az 1513-as évszámot köti: ekkor jelent meg műve nyomtatásban (KNAUER i. m. 28).

Híres könyv következik már igényesebb lejegyzésben: *Konstantinos Laskaris* „*Erotematá*”-ja (f. 117–127r) görögül és latin fordításban. Már a kézirat első átlapozásánál feltűnik, hogy a 116. fóliótól kezdve megváltozik a kódex külső képe: az oldalak kétharmadát a görög szöveg foglalja el, az egyharmadnyi külső margón pedig a vörös tintával írt latin fordítás kap helyet. *Reuchlin* ismeretségi körébe tartozott a szintén kortárs *Georgius Simler*, akinek a nevével több alkalommal találkozunk a kéziratban (f. 127r, 194v); német nyelvterületen elsőként ő jelentetett meg 1512-ben görög nyelvtant. Nyilvánvaló, hogy ekkoriban még dolgozhattak a kéziratban, legalábbis ezen a részén. Féloldalmi helyet foglal el egy részlet „*Ex primo libro Saturnalium Macrobiani*” a 196. fólió rektóján, amit egy nyomtatványból másoltak ide. Ugyanennek a lapnak a verzója üresen maradt, hasonlóan az előtte lévő 195. fólió verzójához és a 173. fólió verzójához. *Johannes Reuchlin* fordításában *Homérosz* „*Batrachomyomachia*”-ja már szintén megjelent korábban nyomtatásban (f. 204–207v), az eredeti görög szöveg a f. 197r–204r között található. Egy névtelen szerző „*Lexicon militaris*”-jének példánya szintén *Reuchlin* könyvtárában volt (f. 219–221v). *Isokratésztől* (*Vitae és Orationes*, f. 225–242v), majd *Lactantius* „*Divinae institutiones*” című művéből következnek részletek (f. 243–247 és 255v–257). *Robertus Caracciolus* „*Sermones quadragesimales de paenitentia*”-jának részletei szintén a sokszor megjelent mű valamely kiadásából való másolatok. A f. 257v-tól a lapok üresen maradtak. Az eredeti számozó az üresen maradt lapokat nem számozta be, ezeket utólag ceruzával a, b, c... kiegészítéssel látták el. Elszórtan *Platón*, *Thukydidesz*, *Arisztotelész*, *Diogenész*, *Marcus Aurelius*, *Ps-Pythagorasz*, *Ps-Phókylidész* és még több szerzőtől vett kisebb terjedelmű idézetek találhatóak a kéziratban.

A kézirat egészének másolat jellege, a szövegek válogatása arra enged következtetni, hogy a kódex tulajdonosa egy használható görög szöveggyűjteményt és a számára fontos vendégszövegek együttesét akarta állandóan magánál hordani. Ez utóbbiak inkább a különböző nyelvek összehasonlításával, mintsem gyakorlati nyelvtanulási szándékkal állnak összefüggésben, bár ezt sem lehet kizárni. Az összehasonlító szándéknak felelhet meg, hogy többször ugyanazokat a szent szövegeket olvashatjuk különböző nyelveken, amelyeket hétköznapi kifejezések, valamint számok (a magyar szövegegység végén, a cigány

egységben, f. 114v 43–46. sor) egészítenek ki. Több helyen elszórva még héber szavakat is lehet olvasni a kötetben (f. 92v, 114r).

B) *Johannes von Grafing*. – KNAUER professzor megállapítása szerint kéziratunkon többen dolgoztak, de tekintélyes rész köthető a bencés Johannes von Grafinghoz, akiről nagyon keveset tudunk, bár keze munkáját még két müncheni héber kéziratban lehetjük fel (Chm 400 és 401). Johannes von Grafing Conrad Celtis és Andreas Stiborius (azaz Andreas Stöberl matematikus, az 1497-ben alapított Dunai Tudós Társaság, azaz a Sodalitas Litteraria Danubiana tagja) tanítványa volt, és tanulmányai során került kapcsolatba Johannes Reuchlinnal az 1490-es évek végén Stuttgartban. Augsburgban volt 1515-ben a Chm 400, f. 459 tanúsága szerint, és egy évvel később Bécsben, ahol bizonyára nem studensként járhatott, mert a bécsi egyetem matrikuláiban erre vonatkozó adat nincs (vö. *Die Matrikel der Universität Wien*. II. Bd. 1–2. Lfg. 1451–1518/I. Bearb. v. WILLY SZAIVERT und FRANZ GALL. Graz–Wien–Köln, 1967.). 1520 körül Reuchlin mellett található Tübingenben vagy Ingolstadtban. A Bayerisches Staatsarchiv Ebersbergre vonatkozó anyagában Johannes von Grafing személyével kapcsolatos adatot nem találtam. (A levéltári tájékozódásban Gerhard Reiprich úrnak tartozom köszönettel.)

A szövegeket író, másoló kezek egyértelmű elkülönítésére és esetleg más kódexek írásával való azonosítására nyilvánvalóan csak a kézirat egészének feldolgozásakor, a többi, már említett kéziratokkal (a szintén Ebersbergből származó Cod. Graec. Monac. 323. tartozik e körbe) való aprólékos összehasonlításakor kerülhet sor. A nagyon apró betűs, hevenyészett írás kezeinek elkülönítése vagy éppen azonosítása a nagyobb szövegrészek másolóival szinte lehetetlen feladat, és a többi kódex elemzése nélkül tévutakra vezetne; e kódex alapján mindenesetre úgy tűnik, hogy túlnyomórészt három-négy kéz görög és latin betűvel állunk szemben. A magyar vendégszöveg bejegyzését egy hol vékonyabb, hol vastagabb tollal írt nagyon apró humanista kurzívval az életút és személyes érdeklődés valamelyes ismeretében talán nem nagy merészség Johannes von Grafing bencés szerzeteshez kötni.

A kötetben található évszámok közül a legfontosabb magára a másolóra vonatkozik, mert a f. 207 verzóján, Reuchlin latin fordításának bemásolása után görögül megnevezi magát: a Grafingból való bajor Johannes testvér az ebersbergi monostorból 1495. augusztus 8-án fejezte be Reuchlin latin fordításának másolását ugyanott. Érdemes megjegyezni, hogy Johannes származási helye, Grafing, Ebersberg közvetlen szomszédságában található. További évszámok: 1513. szeptember 9. (f. 116r), valamint a f. 266r-n, egy kis papírlapon beragasztva, a kétségtelenül egykorú 1517. február 7. Ezekhez még hozzátehetjük a f. 93r jobb alsó sarkában látható évszámot: 1483(?), ami ugyan elég halvány, ráadásul a papír gyűrődése miatt az utolsó számjegy olvasata bizonytalan. A lap alján félbevágott szöveg nyomai látszanak, ami a bekötésnél történt körbevágásra utal. Nem lehet már eldönteni, hogy az évszám és a szöveg egykor egybetartozott-e vagy sem. Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a kézirat egyes darabjai különböző időpontokban, nagyjából az 1495 és 1517 közötti években készülhettek el.

C) *A kézirat sorsa*. – A possessorbejegyzésben feltüntetett Ebersberg már akkor is tekintélyes múltra tekintett vissza. A várbán a 934-ben alapított ágostonos kánonok kolostor 1013-ban bencés lett (vö. *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon* XVII. 2000. Sp. 1112, EKKART SAURER), megépült a Szent Sebestyén kápolna, ahol a szent koponyaereklyéjét őrizték, ami ettől kezdve folyamatosan sok zarándokot vonzott. A kolostor a X. század második felében élte kulturális virágkorát. A bencések a XV. században bevezették a melki reformot, azonban nagyjából egy évszázad múltán a reformáció hatására a szerzetesi fegyelem lehanyaglott és a monostor anyagilag is nehéz helyzetbe ke-

rült (JOSEF HEMMERLE, *Die Benediktinerklöster in Bayern. Germania Benedictina* 2. München, 1970. 79–82).

Ebersberg V. Vilmos bajor herceg javaslatára az 1559 óta Münchenben is működő jezsuiták kollégiumának fennhatósága alá került mint rezidencia, annak ellenére, hogy a jezsuita generális, Aquaviva kezdetben ellenezte rendjének illetően terjeszkedését. VIII. Kelemen pápa 1595. május 19-én kelt bullája szerint az ott lakó öt bencés életvitelének megjavítására már nincsen remény, ezért a müncheni jezsuita kollégiumnak adományozza a volt ebersbergi bencés kolostort összes javaival együtt (BERNHARD DUHR, *Geschichte der Jesuiten in Ländern deutscher Zunge im XVI. Jahrhundert*. 1. Bd. Freiburg im Breisgau, 1907. 376–7, 401; a bencések a mallersdorfi [Niederbayern] rendtársaknál találtak otthonra, vö. HEMMERLE i. m. 137–41). Nem volt egyedülálló és szokatlan ez a megoldás, hogy az anyagilag nehéz helyzetbe jutott vagy elnéptelenedett bencés rendházak további sorsát jezsuita vezetéssel gondolták biztosítottak: Biburg 1589-ben, Münchmünster 1598–99-ben került a jezsuitákhoz (Handbuch der bayerischen Geschichte. Begründet v. MAX SPINDLER. 2. überarb. Aufl. München, 1988. 2: 722). Ebersbergben, új rezidenciájukon az első ünnepélyes misét 1596-ban, Mindenszentekkor énekelték a jezsuiták. Három, itt alkalmazott világi pap a lelkipásztorkodással foglalkozott, a negyedik pedig az énekes fiúkat tanította. Jezuíták mint kiegészítők csak nagyobb ünnepeken érkeztek Münchenből. Szent Sebestyén híres zárándokhelyének közkedveltsége töretlen maradt ekkor is: 1599-ben, a pestis évében különösen sokan, mintegy harmincezren keresték fel (DUHR i. m. 377, 402). A jezsuita rend 1773. évi feloszlata után Ebersberg 1782 és 1799 között a máltai nagyperjelség központja volt, majd 1808-ban szekularizálták, az épületek részben állami, részben magánkézbe kerültek (DUHR i. m. 376sq, 401; SPINDLER i. m. 2: 645).

Kéziratunk ma ismert formájában a XVI. század első két évtizedében jöhetett létre, vagy ekkoriban köthették egybe. KNAUER professzor megállapítása szerint a scriptor – Johannes von Grafing – egy másik görög kézirat (Cod. Graec. Monac. 323) is dolgozott, ami szintén Ebersbergben, a bencés monostorban volt egykor. Egyébként a Cod. Graec. Monac. 322. is Ebersbergben volt korábban: a kódexeket nemcsak a közös possessorbejegyzés köti össze, hanem a közös téma: a görög és latin szójegyzékek, valamint a görög grammatika (az ebersbergi jezsuita könyvtárról vö. STEPHAN KELLNER – ANNE-MARIE SPETHMANN, *Historische Kataloge der Bayerischen Staatsbibliothek München. Münchener Hofbibliothek und andere Provenienzen*. Wiesbaden, 1996., *Catalogus codicum manu scriptorum Bibliothecae Monacensis* 11.). Az első rektó alján olvasható possessorbejegyzés – „Residentiae Societatis Jesu Eberspergae, 1596.” – időpontjával kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy egy évvel korábban I. Miksa hercegtől felszólítást kaptak a bajor kolostorok, hogy kézírataikat írják össze, mert a hercegi ház történetének megírásánál ezek forrásként jöhetnek számba (HERMANN HAUKE, *Die Bedeutung der Säkularisation für die bayerischen Bibliotheken*. In: *Glanz und Ende der alten Klöster. Säkularisation im bayerischen Oberland 1803*. Hrsg. v. JOSEF KIRMEIER – MANFRED TREML unter Mitarbeit v. EVAMARIA BROCKHOFF. *Katalogbuch zur Ausstellung im Kloster Benediktbeuern, 7. Mai bis 20. Oktober 1991*. 87 [Veröffentlichungen zur Bayerischen Geschichte und Kultur, 21/91]; KELLNER–SPETHMANN i. m. XVIII). Tehát a jezsuiták már egy évvel a birtokbavétel után a megöröklött bencés könyvtárat leltárba vették, amiben talán az általános felzúdulást és ellenállást kiváltó hercegi felszólítás is szerepet játszott. Egyébként 1610-ben a felszólítást meg kellett ismételni (HAUKE i. m. 87).

Az Ebersbergben helyén maradt könyvvállomány a szekularizáció során egy tömbben került a müncheni Udvari Könyvtárba, ahol külön egységet képezett (KELLNER–SPETHMANN i. m. 192). A „Cod. Graec. Monac. 582 a” jelzetű kézirat is még Hardt életében került a müncheni Hofbibliothek állományába (HAJDÚ i. m. 89–90; KNAUER i. m. 28–35).

2. A „magyar” lap, azaz a Müncheneri emlék. – A) Az átírás elvei. – A magyar szövegek átírása KNAUER professzorral történt többszöri egyeztetés után, vele egyetértésben nyerte el mostani formáját. A latin és a magyar (valamint a német) szöveg sorszámaint KNAUER állapította meg; a fölért latin (ill. német) fordítást szögletes zárójelben a szó után közöljük. A betűk alatti pontok az eredeti szöveg bizonytalan olvasatára, a kapcsos zárójelek a törölt biztos olvasatra, a kapcsos zárójelek között alápontozott betűk a törölt és nem egyértelmű olvasatra utalnak. A pontok száma a törölt betűk (esetleg csupán vélhető) számára utal. Az eredeti központosítást meghagytuk, a tagolójeleket (virgulákat) feltüntettük. A sorok fölé írt latin szavak szokványos rövidítéseit minden külön jelzés nélkül feloldottuk. A hangsúlyjeleket kitéttük, nem tévesztendőök össze a magyar ékezetekkel. Érdemes figyelni arra, hogy német scriptorunk az egynek hallott szókapcsolatokat következetesen egybe is írta.¹

B) A magyar imaszövegek:

Ave sanctissima	1.	f. 114r 48–51	latin fordítással
	2.	f. 114v 65–69	latin fordítással
Pater noster	1.	f. 114v 2–5	latin fordítás nélkül
	2.	f. 114v 7–10	latin fordítással
Ave Maria	1.	f. 114v 5–6	latin fordítás nélkül
	2.	f. 114v 11–12	latin fordítással
Credo		f. 114v 13–19	első felében latin fordítással
Magnificat		f. 114v 49–61	latin fordítással
nyelvmester	1.	f. 114v 1	latin fordítás nélkül
	2.	f. 114v 20–43	latin fordítással
	3.	f. 114v 44–48	német fordítással
	4.	f. 114v 62–64	arab számokkal

A szövegek bejegyzésének sorrendje: Ave sanctissima 1 (114r, 48–51. sor), nyelvmester 1 (114v, 1. sor), Pater noster 1 (2–5. sor), Ave Maria 1 (5–6. sor), Pater noster 2 (7–10. sor), Ave Maria 2 (11–12. sor), Credo (13–19. sor), nyelvmester 2 (20–43. sor), nyelvmester 3 (44–48. sor), Magnificat (49–61. sor), nyelvmester 4 (62–64. sor), Ave sanctissima 2 (65–69. sor). – A Miatyánk és Üdvözlégy ilyen sorrendben történő kétszer egymás utáni lejegyzése nem a véletlen műve, hanem az imák szoros együvértartozását jelzi. Érdekes véletlen, hogy a magyar vendégszövegek sora a kezdő imával, az Ave sanctissimával zárul.

C) f. 114r:

(48) hungaricum.² Ydwezleegh [Ave³] zenthseges [sanctissima] Maria ystenneck [Dei] amya [mater] menyorzaagnack [regina] azonya [celi] / paradichomack [paradisi] kapwya [porta]. ëz wylaagnak [domina]

¹ Nagy hálára kötelez HAADER LEA, mert gondos szövegolvasása nagyban hozzájárult a közlés megbízhatóságához.

² Felhívja a figyelmet a scriptor, hogy magyar szövegrész következik. Hasonlóan járt el a f. 94r-n olvasható francia betét esetében is. Ezek az ismert szövegek alkalmasak lehetnek az összehasonlításra alapuló nyelvtanulásra.

³ Talán nem fölösleges a sorok fölé írt latin szöveget ide iktatni: „Ave sanctissima Maria Dei mater regina celi paradisi porta domina mundi tu es singularis pura virgo tu concepisti (Iesum) peccato sine tu peperisti in mundi creatorem et salvatorem in quo non dubito libera me ab omni malo et ora pro peccato meo.” – MÁTAI MÁRIÁNAK köszönöm, hogy lektori véleménye nyomán

- (49) azonya [mundi]. The [tu] wagh⁴ [es] egh kywaaltkeppen [ʃɪŋɡulaʀɪʃ] walo tystha [pura] zyz⁵ [virgo]. The [tu] fogadäd [concepisti] Iesust byn [peccato] neekkyll [sine]. The [tu] zyled [peperisti] ez [in] wylagnack [{creatore} mundi]
- (50) theremteyeth [creatore] ees [et] megh waaltoyath [v saluatore]. kyben [in quo] nem [non] kethelkeden [dubito]. Zabadych [libera] engemeth [me] myndengonoztwl [ab omni malo]. ees [et] ymaagh [ora]
- (51) en [pro] benemeerth. [peccato meo.]

D) f. 114v:

- (1) Een akarok olwasni. hog? v̄g. hungaricum.⁶
- (2) Mi ägänk ki wäg mēnēgbe. Sēfēltesek te nebed. Iēien te orsāgod. Legen te äkä-ratod : mikēpen
- (3) membe es fēlden. Mindēnapi generēnket äbiät⁷ nekenk ma { }⁸: es megbozässät mi v̄tkenkēt.
- (4) mikēpen es mi magboczātunk v̄tētēknek. Ēs ne boczäs minkēt kēsērtetre. de s̄äbädiczm⁹
- (5) mikēt a gonostwl¹⁰ Amēn. Hidueslig Mariä malastäl tēllies : vr wāgion téfalet. te aldo
- (6) ässóni¹¹ alatoknak chēsete. es aldot¹² témehednek gimelcze Ἰησοῦς Χριστοῦ ἄμην.
- (7) My [noster¹³] atyank [pater] ky [qui] wagh [es] menyegbeh [in celis]. zenteltessek [sanctificetur] the [tuum] newed [nomen]. Yewyēn [adueniat] the orzagod.¹⁴ Leeghen [fiat] the akáratod [voluntas tua]
- (8) mykeepen [sicut] menyben [in celo] äes feelden [et in terra]. My [nostrum] kenyrumketh¹⁵ mennennapnath¹⁶ [quotidianum] adyad [da] nekywnk [nobis] ma [hodie]. es bachaassad [dimittite] m̄y nekwk [nobis] my [nostra] weetkynketh [debita] mykeepen [sicut] m̄yes [nos] bochatwnk [dimittimus] nekwk [nostris] wetetteknek [debitoribus]
- (10) es [et] neh [ne] wygh [inducas] mynketh [nos] keseertetreh [in tentationem]. dech [sed] zabatah [libera] mynketh [nos] gonoztwl¹⁷ [a malo]. Amen.
- (11) Ydwez¹⁸ leegh MAPIA malazthal [gratia] tellyes. wr waghyon the weled.¹⁹ [dominus tecum] the [tu] wag [benedicta] aaldoth azzonyaallatokkezeth [in mulieribus]

a birtokos szerkezetek magyaros és latinos szórendjének eltéréseire is felhívhatom a figyelmet (vö. a rektó 48. és a verzó 66–67. sorát).

⁴ A *w* javított betű.

⁵ A szóvégi *z* javított betű.

⁶ A szóvégi *m* alakja nem egyértelmű.

⁷ A második betű talán javítás eredménye.

⁸ Törölt betűkezdemény.

⁹ Szókezdő *s* más betűnek indult.

¹⁰ A *tw* betűkapcsolaton javítás nyoma látszik.

¹¹ Az *a* fölötti jel szerepe bizonytalan, talán hangsúlyjel.

¹² A második magánhangzó olvasata bizonytalan. Lehet *a* vagy akár *u* is.

¹³ A sorok fölé írt Pater noster: „Noster pater qui es in celis sanctificetur tuum nomen adueniat (kimaradt: tuum regnum) fiat voluntas tua sicut in celo et in terra nostrum (kimaradt: panem) quotidianum da nobis hodie dimitte nobis nostrum(!) debita sicut nos dimittimus nostris debitoribus et ne inducas nos in tentationem sed libera nos a malo. Amen.”

¹⁴ A *z* javított betű.

¹⁵ A második *e* betű littera supraposita.

¹⁶ A második *n* betű javított.

¹⁷ A *z* duktusa szokatlan.

¹⁸ A *z* javított betű. – A sorok fölé írt latin szöveg: „gratia dominus tecum tu benedicta in mulieribus et benedictus tui ventris fructus.”

¹⁹ A két szónyi kifejeített szöveg betoldás a sor fölé. A *d* olvasata bizonytalan.

- (12) ees [et] aaldoth [benedictus] the [tui] mehednek [ventris] ghymeelche [fructus] Iesus Christus.
- (13) Hyzek [Credo²⁰] ýstenben [in Deum] mendenhato²¹ [omnipotentem] atyában [patrem] mennek [celi] eës [et] feëldnek [terre] {th.em} theremteyeben [creatorem] / eës [et] yessusben [in Iesum]
- (14) christusbem ew eghghetlengh [unicum] fyaban [filium]. my [nostrum] vrwnkbem [dominum] ky [qui] fogattateek [conceptus] {zenthelelekw} zentelelekw [de Spiritu Sancto].
- (15) zyletheek [natus] zyz Maryatwl [ex Maria virgine]. keenzateek [passus] pontyan pylaatosnak [sub Pontio Pilato]. fezewteh²² [crucifixus] hala [mortuus] es [et] el the-mettetek [sepultus]
- (16) zaalla [descendit] poklokra [in infernum] harmal [tertia] napon [die] / halottay bool [a mortuis] / felthamata [resurrexit] / Meeneh [Ascendit] menyegbeh [in celos] ywol [sedet] mendenhato [omnipotentis]
- (17) atya [patris] ystennék [Dei] yoogyara [ad dexteram] / ynnen [inde] leehen [est] yewendeh [venturus] yteelni [iudicare] eleweneketh / ees haoltakath.
- (18) Hyzek [Credo] zenth [in Spiritum] leelekben [Sanctum] kereztyen [sanctam] eghhaazbo [ecclesiam catholicam] / zentheknek [sanctorum] eghghessegeben [communio] / bynnek [peccatorum] bochanatyaban²³ [remissionem]
- (19) testneb [carnis] felthamadasaban [resurrectionem] / ees az. erek eeletbeh [vitam eternam] Amen
- (20) Elässer mīchoron iesek maiarorságwo hallam ninz tschen wor.
- (21) primum quando veni in hungaricum regnum audivi nec adest vinum.²⁴
- (22) Mit cheres. quid queris. Nem schemit. penitus nihil. Mit äkärs. quid vis vel quid ad te. schemit nihil. akémet²⁵ librum.
- (23) hol walál. ubi fuisti. Ęghäsät. in eçclesia. Choä²⁶ megt. quo vadis. a wárba. ad castrum.
- (24) tucz sci niematúl. scis alemanicum. mariarúl. hungaricum. tudok scio. Nemtudok nescio.
- (25) Güzin. parum. Schok een tudok. vil ich kan. Mit mundas.²⁷ quid dicis. mit mund. quid dicit.
- (26) Nem eartum. non intelligo. eartudí. intelligis. halodí. audis. halom. audio. halám vel hálótam. audivi.
- (27) madion. es ist. madion ne. ist nit vorhanten. mīschoda. quid. kīschoda. quis.
- (28) mischoda es. quid hoc vel quid est hoc. hog ēnek nēbē. quod huic nomen
- (29) äkärs énnia. vis comedere. äkäratok inun. vultis bibere. akarorok. volo.
- (30) gützin modicum. schok. multum. wagiok. sum. wag. es. wagon. est. wagiuk. sumus.
- (31) Maiär. hungarus. niemat. alemannus. thērék. thurcus.
- (32) kiräl. rex.

²⁰ A sorok fölő irt Credo: „Credo in Deum omnipotentem patrem celi et terre et in Iesum unicum filium nostrum dominum qui conceptus de Spiritu Sancto natus ex Maria virgine sub Pontio Pilato crucifixus mortuus et sepultus descendit in infernum tertia die a mortuis resurrexit ascendit in celos sedet omnipotentis patris Dei ad dexteram inde est venturus iudicare (kimaradt: vivos et mortuos) credo in Spiritum Sanctum sanctam ecclesiam catholicam sanctorum communionem peccatorum remissionem carnis resurrectionem vitam eternam Amen.”

²¹ Az *o* esetleg javított betű.

²² A *t* betű javítottnak tűnik.

²³ A *h* javított betű.

²⁴ A 20. sor „fordítása” kivételesen a sor alatt helyezkedik el.

²⁵ Az *m* olvasata bizonytalan.

²⁶ Az *o* betűn javítás nyoma.

²⁷ Az *u* fölött törölt rövidítésjel látszik.

- (33) vr. dominus. solgat servus.
 (34) Barät. monachus. paph. presbyter. [Az oldal közepén:] Hideck nap. frigida dies.
 (35) Jo. bonus. Jol. bene. [Az oldal közepén folytatja:] wagion ma. est hodie.
 (36) gonos. malus.
 (37) naig. magnus.
 (38) giczin. parvus.
 (39) Nap. dies vel sol.
 (40) hold. luna. menbe. luna.
 (41) lo. equus.
 (42) ember. homo.
 (43) ginir. panis. wor. vinum.²⁸
 (44) hesam [...] dir {şçęışt} orodban [nasen auf]
 (45) Bábät sęgi orodban
 (46) {.....} dir auf dy nasñ.
 (47) Zoki [auf] niemat [pi..] megsärtat [bescheißęn] tęgędet [bescheißęn] dich²⁹
 (48) Zoki [auf] maiar [hungar] wólbudes [stinks] egi wack [als ain pok.]
 (49) Felmagastagya [magnificat³⁰] asen [mea] lekem [anima] vramat [Dominum]
 (50) Es [et] erile [exultavit] asen [meus] lellem³¹ [spiritus] en [meo] duesegembo [salutari]
 (51) istenembe [Deo]
 (52) mert [quia] nese [respexit] ase [sue] leanyanak [ancille] alatasossagat [humilitatem]. inne [ecce] mert [enim]
 (53) etil fogua [ex hoc] badugnak [beatam] mędnak [dicunt] engemet [me] minden [omnes] nemsetsegeg [generationes].
 (54) Mert [quia] ten [fecit] enekem [mihi] nagyokat [magna] ki [qui] hatalmas [potens est] es [et] sent [sanctum] ase [eius] neue [nomen].
 (55) Es [et] ase ergalmassaga anemsetsektyl nemsetsegig etet feleknek
 (56) Ten hatalmassagot ase karýaual : el osta akeueleket ase
 (57) sinekuek elmeýkbe.³²
 (58) Heheseket betelte ýokal es akasdaggokat³³ boczáta hyvsagogba³⁴
 (59) Fogada israel ase germekeket. megemlekesek ase ergalmassaganak³⁵
 (60) Mikepen sola [locutus est] ami aýankos abrahaanak:
 (61) es ase nemsetsegenek erepe.
 (62) ęg. vnum. gettę [2]. hárum
 [3]. nęg³⁶ [4]. ęt [5]. hat [6]. het [7]. nüincz [8]. gilentz [9]. dis [10]. disenę [11]. disengettę³⁷ [12]. es.

²⁸ A 42. és 43. sor között található ugyan egy sornyi üres hely, de tartalmilag még ehhez az egységhez tartozónak vélem e sort.

²⁹ A scriptor bizonytalan volt a német és a magyar szavak egymáshoz rendelésében, a törlések és a szavakat összekötő vonalak ezt jelzik.

³⁰ A sorok fölötti latin szöveg: „Magnificat mea anima Dominum et exultavit meus spiritus meo salutari Deo quia respexit sue ancille humilitatem ecce enim ex hoc beatam dicunt me omnes generationes quia fecit mihi magna qui potens est et sanctum eius nomen et...”

³¹ A második / betűt sokkal halványabb tintával írta a scriptor.

³² A következő sor kimaradt: „Depositus potentes de sede, et exaltavit humiles” (Lk 1,52).

³³ Az első g írásakor összefutott a tinta, valószínűleg ennek javítása a második g betű.

³⁴ A *ba* nem fért ki, ezért a sor fölött kapott helyet.

³⁵ A *ganak* szórész nem fért ki, ezért a sor alatt kapott helyet.

³⁶ Az *n* javított betűnek látszik.

³⁷ A *g* javított betű.

- (63) hus [20], härmicz [30], neguen [40], étuen [50], hatuen [60], hetuen [70], nuinczuen [80], vel säs nuincz. giłenczweŋ [90] vel säsgilencz [..].
- (64) husch. imo. Säs. 100. säs hat 600.³⁸ ësär [1000]. ësäret 1001.
- (65) Ydwezleegh [Ave³⁹] zenthseges [sanctissima] Maria
- (66) ystënneck [Dei] amya [mater]. Menyorzaagnak [regina] azonya [celi] paradichomak [paradisi] kapwya [porta].
- (67) ëz / wilaagnak [domina] azonya [mundi]. The [tu] nagh [es] egh kywaaltkeppan [şingulariş] walo tistha [pura] zyz [virgo] [*A sorvégtől a jobb margó mellett lefelé folytatódik:*] Tha [tu] fogadad [concepisti] Iesust byn [peccato] neekkil [sine]
- (68) The zyled [peperisti] ez wylagnak [mundi] theremtoyeth [creatore] es⁴⁰ [et] meeg⁴¹
- (69) waaltoyath [salvatore] kyben [in quo] nem [non] kethólkedem [dubito]. zabadych [libera] engeneeth [me] mynden [ab omni] gonoztwl [malo]. ees ymaag [ora] en [pro] benemeerth [peccato meo]

3. Magyarázatok. – A) Az Ave sanctissima. – A latin grammatika-tankönyvek egy jó részében, rögtön a mű elején az ábécé betűinek felsorolása után közvetlenül az Angyali üdvözet, az Úr imádsága és a Hiszekegy olvasható, és csak ezután kezdődik a tényleges anyag („Da litteras. A. b. c...; Da salutationem beatae virginis...; Da orationem dominicam...; Da symbolum...” Nicolaus Perottus: Rudimenta grammatices. Milano, 1478. f. a₁a). Ez a gyakorlat azt bizonyítja, hogy a legfontosabb imaszövegeket természetes összehasonlítási alapnak tekintették a nyelvek közti eltérések, sajátosságok megragadására.

Az imént felsorolt imádságok mellett a kevésbé ismert „Ave sanctissima” kezdetű suffragium antifona szorul magyarázatra. Ez a pár soros szöveg híven tükrözi a szeplőtelen fogantatás ferences értelmezését, és az ünnep ma is vallott tartalmát, ami szerint Szűz Mária életének kezdetétől fogva mentes volt az eredeti bűntől⁴² – szemben a domonkosok tagadó álláspontjával. Az ünnepet 1263-ban a pisai generális káptalanon vezette be a ferences rend (Marienlexikon 526), és a középkor végére Európában már szinte mindenütt elterjedt. IV. Sixtus pápa, korábban ferences generális (1467–1469) – aki a Szent Szűz tiszteletének terjesztését hathatósan támogatta – 1476. február 28-án a „Cum praeexcelsa” kezdetű bullájával (Extrav. Com. 3. 12. 1.) az egész Egyházban el-

³⁸ A 6 olvasata bizonytalan, valójában 106 lenne.

³⁹ A sorok fölé írt latin szöveg: „Ave sanctissima Maria Dei mater regina celi paradisi porta domina mundi tu es singularis pura virgo tu concepisti (Iesum) peccato sine peperisti mundi creatorem et salvatorem in quo non dubito libera me ab omni malo ora pro peccato meo.”

⁴⁰ Az s z-ből javított betű.

⁴¹ Az első e javított betű, valószínűleg az egyértelműség kedvéért ismételte meg a betűt a scriptor.

⁴² MICHAEL SEYBOLD, (Artikel) Unbefleckte Empfängnis. I. Dogmatik. In: Marienlexikon. Hg. REMIGIUS BÄUMER – LEO SCHEFFCZYK. Band VI. St. Ottilien, 1994. 519–25; Az immaculata conceptio dogmáját IX. Piusz pápa 1854-ben hirdette ki „Ineffabilis Deus” kezdetű bullájával, vö. HEINRICH DENZINGER, Kompendium der Glaubensbekenntnisse und kirchlichen Lehrentscheidungen. Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum. Verbessert, erweitert, ins Deutsche übertragen und unter Mitarbeit von HELMUT HOPING, herausgegeben von PETER HÜNERMANN. 37. Aufl. Freiburg im Breisgau, 1991. Nr. 2803. Magyarul „Hitvallások és az Egyház tanítóhivatalának megnyilatkozásai” címen jelent meg az Örökmécs Kiadó és a Szent István Társulat gondozásában, 2004-ben.

rendelte az ünnep megülését saját misével és officiummal.⁴³ Akik ezen részt vesznek, azok a bullában felsorolt feltételek teljesülése esetén az Úrnaphoz kapcsolódó búcsúban (Extrav. Ioh. XXII. 3. 16. 1.) részesülnek, amelyekre a liturgikus könyvek – köztük a óraskönyvek – rubrikái kifejezetten utalnak is (vö. VICTOR LEROQUAIS, *Les livres d'heures de la Bibliothèque Nationale*. Paris, 1927. 1: 299 [XVI. sz. eleje], 336 [XV. sz. vége]). A pápa így nem hagyott kétséget afelől, hogy az immaculata conceptiót illetően a domonkosok véleményével szemben áll (POLYCARPUS RADÓ, *Enchiridion liturgicum complectens theologiae sacramentalis et dogmata et leges*. Ed. secunda emendata et aucta. Romae, 1966. 1335.; s. v. Maria, Marienfrömmigkeit II. GROTE, HEINER, in: *Theologische Realenzyklopädie* Bd. 22. 1992. 126–7; a kérdés magyar vonatkozásaira vö. HARSÁNYI ANDRÁS, *A Domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt*. Debrecen, 1938. 278–80), sőt az 1483-ban kiadott „Grave nimis” kezdetű bullájával határozottan megtiltotta, hogy a domonkosok tovább hangoztassák véleményüket, miszerint halálosan vétkezik az, aki az immaculata conceptiót vallja (Extrav. Com. 3. 12. 2.); a kérdésről kimerítően tárgyal: ANTON ZIEGENAUS, *Mária az üdvtörténetben*. Mariológia. Szent István Kézikönyvek 8. Bp., 2004. 238–50).

A MünchEml.-ben olvasható latin szöveg némileg eltér a XV. század végén, a XVI. század elején Európa-szerte énekelt változattól, ezért ennek közlése nem látszik fölöslegesnek: „Ave sanctissima Maria, Mater Dei, Regina coeli, Porta paradisi, Domina mundi. Tu es singularis Virgo pura. Tu concepisti Iesum sine peccato. Tu peperisti Creatorem et Salvatorem mundi in quo ego non dubito. Ora pro nobis Iesum tuum dilectum filium, et libera nos ab omnibus malis.”

B) A *Pater noster* és az *Ave Maria*. – E két ima szoros együvé tartozásának a kifejezése, hogy kétszer is egymás után olvashatók. – Az Úr imádságát (Máté evangéliuma 6,9–13 liturgikus változata) mindenkinek tudnia kellett: ezt és a Hízszekegyet majd minden egyházban a nép számára a papnak vasárnaponként magyaráznia kellett, az első esztergomi zsinat elrendelte, hogy: „Ut omni dominico die in maioribus ecclesiis evangelium et epistola et fides exponantur populo, in minoribus vero ecclesiis fides et oratio dominica.” (ZÁVODSZKY LEVENTE, *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. Függelék: a törvények szövege. Bp., 1904. 97, 198). Kiemelt fontossága miatt ezt fordították le elsőként népnyelvre is. A magyar nyelvű kódexekben is előfordul, igaz, nem sokszor. – E kódexben még eredeti, rövidebb alakjában (Lk 1,28) olvasható a középkor vége óta legismertebb és legkedveltebb Mária imádságunk, az Üdvözlégy Mária, amelynek mai, közismert alakja a Lk 1,28 és 1,42 összetételéből jött létre csekély módosítással. A magyar nyelvű kódexekben többnyire a korban megszokott, tehát rövidebb alakjában fordul elő. A MünchEml.-ben „Iesus Christus”, ill. „Iesus Christus. Amen” formulával fejeződik be az ima, ami a középkor végi általános szokásnak felel meg (Marienlexikon 1: 310–11; a Marienlexikon id. helyén szerepel az a megállapítás, hogy Temesvári Pelbárt „Stellarium”-ában a ritka „Iesus. Amen” befejezés olvasható, vö. Stellarium I. Hagenau, 1515. V).

C) A *Credo*. – A *Credo*, azaz a *Symbolum apostolicum* a papi és szerzetesi zsolozsmáskönyvben olvasható, szövege a misében elmondott hitvallásnál rövidebb. A misében akkoriban is már évszázadok óta mondták a nikaia-konstantinápolyi hitvallást (DENZINGER, *Kompendium der Glaubensbekenntnisse und kirchlichen Lehrentscheidungen*, Nr. 150). A Miatyánkhoz hasonlóan kötelező ismeretét zsinati határozatok írták elő a középkori Magyarországon is (ZÁVODSZKY i. m. 97, 198).

⁴³ LUDWIG PASTOR, *Geschichte der Päpste im Zeitalter der Renaissance von der Thronbesteigung Pius' II. bis zum Tode Sixtus' IV.* Freiburg im Breisgau, 1928. 2: 614–6.

D) A *Magnificat*. – Szűz Mária hálaéneke, a *Magnificat* (Lk 1,46–55) liturgikus műfaja *canticum*. A vecsernyében kiemelt jelentőségű helyen énekelték a középkorban nap mint nap: bencés kolostori környezetben, a többi imával együttes előfordulása természetes. Teljesen kimaradt az 52. vers (*Deposuit potentes de sede...*). A lejegyzés közben valami megzavarhatta a másolót, mert csak hat sorban találjuk a fölélrt latin eredetit.

E) A *nyelvmester*. – E szövegeket tartalmilag és elhelyezkedésük szerint négy egységre lehet bontani. Az első pusztán egyetlen, az olvasási szándékot kifejező sorból áll közvetlenül a Miatyánk előtt (nyelvmester 1). A második szövegegységnek már szemmel láthatóan gyakorlati céljai vannak: a mindennapi érintkezés során alkalmazható alapvető kérdéseket és feleleteket találjuk itt. A „*parum*” adverbium *güzin* (25. sor) és a „*parvus*” adiectivum *giczin* (38. sor) valamint a „*modicum*” *gützin* (30. sor) megfeleltetése figyelemre méltó. A bor emlegetésével megkezdett egység ugyanazzal a szóval fejeződik be, ez lehet ugyan véletlen, de az már nem, hogy az utolsó sorban a kenyér után következik az elvileg már ismert bor. A kenyér és a bor együttes említését (43. sor) – ebben a környezetben – liturgikus hatásnak tartjuk. A magyar „barát” latinul *monachus*-nak hangzik a bencés monostorban (34. sor; *nyelvmester* 2; a *monachus*-t illetően vö. TESz. 1: 246). A harmadik, pusztán ötsoros egységben a törlések miatt néhány lacuna maradt; a nemzeti ségi villongásra utaló sorokhoz német fordítást is mellékeltek. Talán amiatt található itt javítás és törlés, mert keresték a megfelelő kifejezést, nem akartak túl erős szavakat leírni (*nyelvmester* 3). A negyedik egységben a számok megfelelőit arab számjegyekkel adták meg (*nyelvmester* 4).

4. *Összegzés kérdőjelekkel*. – A körülményeket tekintve nyilvánvalónak vélem, hogy a magyar szavak fölé is a németajkú scriptor írta be a megfelelő szó tükörfordítását. A tulajdonnevek fordítása öt esetben elmaradt, háromban megtalálható. A magyar „Jézus Krisztus” helyett a latinban csak *Iesus* (f. 114v 13–14. sor), a „Szűz Máriától” fölött *ex Maria virgine*, és *Pontius Pilatus* is megtalálható latinul (f. 114v 15. sor). A magyar (*hungarus*) és német (*alemanus*) mellett a török (*thurcus*) említése az Európa számára is veszélyes török jelenlét kifejeződése lehet elsősorban magyar szemszögből (f. 114v, 31). A f. 114v, 44–49. sorában olvasható túlzottan is hétköznapi kifejezések a kolostori szóhasználaton kívülre mutatnak.

A kézirat létrejöttének helye összefüggésben áll Johannes von Grafing életútjával, bár itt is jószerével csak feltételezésekre vagyunk utalva. Ilyen színes nyelvi környezetet az ebersbergi bencés kolostorban nem lehet feltételezni. Bizonyos, hogy Johannes tanulmányai és utazásai végeztével a kézirat az ebersbergi bencés kolostorba került, feltételezhetően a XVI. század tízes-húszas éveiben. A kézirat állandóan Johannes keze ügyében volt jártában-keltében, és a különböző szellemi központokban már könnyen találkozhatott magyar, cseh, lengyel és francia studensekkel, akik készséggel elégíthették ki a bajor bencés nyelvi kíváncsiságát. Cigányokkal csak utazás közben kerülhetett kapcsolatba és török ismereteit sem írott forrásból meríthette. Johannes szellemi élnkségére jellemző, hogy a korabeli társadalmi élet peremén élő cigányság és a földrajzilag, kulturálisan és vallásilag is távoli és talán éppen ezért is olyan érdekesnek tűnő törökök is a látókörébe kerültek. Bizonyosnak látszik, hogy társak is segítették a különféle szövegek lejegyzésében és nyelvi értelmezésében. A kéziratot a humanista művelődési eszmény egyetlen ható görög irányultsága és a nyelvek iránti fogékonyság hozhatta létre; a nyomtatásban már megjelent, a korban alapvető szakkönyveknek számító művek másolatai a különféle nyelvű vendégszövegekkel kiegészítve hasznos útítársként lehettek Johannes von Grafing és névtelen társai segítségére.

An early 16th-century Hungarian record in the National Library of Bavaria

On page 114 of a Greek manuscript referenced as „Cod. Graec. Monac. 582a” in the National Library of Bavaria, a few pieces of Hungarian text have been found and named as Munich Heritage. Most of the codex contains copies of writings previously published in a printed form between 1495 and 1512–13. The manuscript was worked on by several hands, but a substantive portion of it can be attributed to the Benedictine monk Johannes von Grafing. The Hungarian texts include prayers (translations of *Ave sanctissima*, *Pater noster*, *Ave Maria*, *Credo*, *Magnificat*) and some language teaching material. Some of the prayers can be found in several versions. This paper gives a transliteration of the Hungarian texts, with philological notes and commentaries. The paper is accompanied by a photographic reproduction of the Munich Heritage.

GÁBOR SARBAK